

Rasprava o jugoslavenskoj političkoj klasi

Zvonko Lerotić

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Autor obrazlaže ideju o birokratskom poretku koji usporedo opstoji uz ustavni asocijacijski poredak i uz poredak stvarnoga života, stvarnih interesa i uz proizvodnju kojoj je funkcija da zadovolji te potrebe. Društvo s trostrukim poretkom ne ostvaruje adekvatan stupanj kompatibilnosti i univerzalnosti pa je logično zaključiti da je to razlog nefunkcionalnosti političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Pod pretpostavkom postojanja usporednoga birokratskog poretka, možemo izvesti daljni zaključak o postojanju socijalnog i političkog subjekta koji izražava interese same birokracije. Taj sloj koji se pojavljuje kao proizvod birokracije i *etatizma* jest politička klasa. Ona raspolaže temeljima funkcioniranja društvenog vlasništva, a to je *višak rada*. Zato joj se može i mora pridati konotacija klase. Ali, ona nije istodobno dio proizvodnog procesa, pa je zato neefikasna i nefunkcionalna; ona nije stoga klasa u smislu vladajuće klase kako je određuju marksisti. Ona ostaje samo na razini političke klase. Tekst razmatra svojstva, genezu i funkcije političke klase u Jugoslaviji.

Autori teksta *Kritička analiza funkcioniranja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* nastojali su političkim i ideološkim rječnikom i njemu odgovarajućom kritičkom sviješću utvrditi, opravdati i ojačati pouzdanje u temelje politike i političkog sistema samoupravljanja. Stoga je ovaj spis napisan kao zahtjev za utemeljenjem, produbljivanjem, ostvarenjem i legitimiranjem onoga temeljnog i zadanoga kao pretpostavke politici samoupravljanja; spis je pak kritika onoga ponašanja i one svijesti koja zadano i prihvaćeno zbog svojih posebnih interesa i zbog svoje nemoći, ne može, ili neće, ozbiljiti. U tom smislu u uvodnoj notici, autori pripominju: »Glavni izvor deformacija u funkcioniranju političkog sistema je sporo ostvarivanje samoupravnog proizvodnog odnosa, a posebno je neostvareno odlučivanje radnika u cjelokupnom višku rada.«¹

Ova misao o ostvarenju, a to znači o efikasnijem provođenju načela ima svoje posve određeno značenje napretka asocijacijskog načela udruživanja rad-

1 *Kritička analiza funkcioniranja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd 1986, str. 3; slično i na str. 47.

ničke klase i radnih ljudi, ima značenje u povećanju njihove moći i djelotvornosti, u povećanju njihove ekonomske snage i proizvodnosti, u povećanju njihove duhovne, političke i moralne odgovornosti. Stoga nije riječ o faktičkom revolucioniranju samog temelja društvenog odnosa samoupravljanja, već je riječ o većoj funkcionalnosti političkog sistema i, dakako, društva u cjelini.

Ne smijemo ispustiti s uma mišljenje autora »Kritičke analize« da je ostvarenje sistema ili njegovo efikasno i funkcionalno oživotvorenje ravno revolucionarnoj promjeni. Shodno tome, revolucionarna moć vodećih snaga društva mora postati funkcionalna moć, odnosno snaga provedbe temeljnih vrijednosti u život. Funkcionalnost je djelujuća moć, ona je vitalnost i snaga jednog odnosa, u našim priilikama pak, ona je sposobnost i vitalnost sistema, politike i samoupravljanja, da društveni napredak gradi na radu, na povećanju proizvodne snage rada, a to znači na znanju, iskustvu, radinosti i slobodnom udruživanju, na zamjeni čovjekove ograničenosti umnošću i tehnologijom, na oslobađanju rada putem oslobađanja od otuđenog rada univerzalnim radom znanošću, umjetnošću, poduzetništvom i stvaralaštvom itd.

Revolucija mora postati funkcionalnom, a to znači da podliježe funkcionalnoj i sistemskoj analizi. Revolucija se mora obračunati sa svojim proizvodom u društvu, a to je birokracija i s odnosom u kojemu je ona subjekt, a to je etatizam. Etatizam ugrožava osnovni zahtjev revolucije i temeljnu vrijednosnu orijentaciju društva, a ta je da se rad uzme kao najviša vrijednost zajednice i da se postavi kao kriterij za sve ekonomske i političke odnose: rad kao mjerilo vrijednosti čovjeka, rad kao mjerilo raspodjele, rad kao osnovica napretka itd. Etatizam je odnos u kojemu se, umjesto rada, za najviši kriterij postavlja funkcija, upravljački položaj, moć pojedinca ili grupe i norma na bazi te moći. U tom smislu načelo »svima prema radu i rezultatima rada,« u uvjetima etatičkog odnosa ne može biti funkcionalno niti može biti faktički ostvareno. Autori »Kritičke analize« to su dobro osvijestili.

No, nisu samo oni etatizam osvijestili kao prepreku napretku, čitamo o tome u publicistici danomice. Nalazimo i vrlo oštre komentare, od kojih ovdje prenosimo jedan iz »Vjesnika«: »Govoreći jezikom svakidašnjice, ekonomska je politika krenula na inflaciju pogrešno odabranim oruđima. Inflacija se i dalje rasplamsava redistributivnom (čitaj birokratskom, op. Z. L.) pomamom praveći smiješnim tzv. raspodjelu prema radu. Svi pozivi na rad, s osloncem na vlastite snage u takvim okolnostima na rubu su farizejštine«.

Postavili smo znak jednakosti između »distributivne pomame« i birokratskog upravljanja, i to zato što autor članka daje distribuciji upravo to značenje: »Kakav je smisao«, piše on dalje »agitiranja za načelo — svima prema radu i rezultatima rada — ako se u životu pod barjakom administrativnog uplitanja u poslove privrede prenosi drugo načelo srodno administrativnoj duši — jednakost pod svaku cijenu. To načelo crpi snagu u stalnom preraspodređivanju, uzimanju tamo gdje ima, da bi se dodijelilo tamo gdje nema. Ono što se ne stigne preraspodijeliti administrativnom privilegijom, nedosljednošću u novčano- kreditnoj politici i primarnoj raspodjeli, u otpisivanju tečajnih razlika, pokrivanju dugova i gubitaka — to će učiniti, na kraju, inflacija koja samo manjini donosi inflacioni dohodak, a velikoj većini sve više novca za koji se može kupiti sve manje.«²

Autori »Kritičke analize« su suglasni s gore rečenim i idu teorijski korak dalje kad tvrde da je politički sistem, umjesto samoupravljanju i, dakako, umjesto privrednom napretku, pridonosio bržem i potpunijem razvoju državno-političkog, dakle etatiističkog odnosa. No, oni nisu osvijestili činjenicu da je politički sistem proizvođači birokratski odnos proizveo i birokraciju kao političku klasu. Premda je ovaj termin u znanstvenoj upotrebi gotovo cijelo stoljeće, potkraj prošlog stoljeća ga je obrazložio i teorijski utemeljio talijanski sociolog Gaetano Mosca, čini nam se prikladnim da vladajući subjekt u etatiističkom odnosu nazovemo političkom klasom.³ Politička klasa gospodari svojom organiziranom moći svim strukturama društva, no kako nije dio proizvodnog odnosa, ona nije vladajuća klasa u marksističkom značenju, čak što više, politička klasa je u liku birokracije, kako pišu autori »Kritičke analize«... izvanjska snaga, izvan institucija i odnosa, koji treba da se grade u političkom sistemu, što sprečava da u punoj mjeri budu nosilac razvoja samoupravljanja i snažan činilac u borbi radničke klase i radnih ljudi za ostvarivanje slobodne asocijacije proizvođača.⁴

U marksističkoj analizi svaki društveni odnos osamostaljuje neku djelatnost kao silu nad individuom i čak protiv individuuma. Kada se, tako, politički sistem u etatiističkom odnosu izdvoji i samostalno postoji iznad društva i nasuprot društvu, on stvara klasu ljudi, političku klasu koja isto tako stoji iznad društva i nasuprot društvu. Pod društvom, dakako, mislimo slobodno ponašanje i udruživanje pojedinaca, slobodno oblikovanje organizacija i institucija izvan države, nadalje samoinicijativno pokretanje poslova i djelatnosti, dakako u skladu s ekonomskim i moralnim zakonima, koje ne priječe pravne norme države. U jugoslavenskom društvu pod društvom razumijevamo slobodne asocijacije građana, radnih ljudi i proizvođača, a ne podrazumijevamo ga kao kolektivnu političku svijest koja obuzdaje samoinicijativu građana i proizvođača. U nas je pojam društva dobio sasvim ne-moderno određenje on znači kolektivnu prinudu koju posreduje politička klasa, odnosno birokracija.

Slobodno udruživanje i komuniciranje individuuma u društvu dolazi do izražaja u dvama medijima: u javnosti i na tržištu. Javnost i tržište su pretpostavke slobodnog udruživanja proizvođača, oni su pretpostavka asocijacijskog tipa zajednice kao temeljne vrijednosti socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Postoje u posljednje vrijeme pokušaji institucionalizacije samoupravljanja u real-socijalističkim sistemima bez javnosti i tržišta, ali, po našem mišljenju, to je onda nešto kao državom dirigrano upravljanje.

3 Gaetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, Gius. Laterza et figli, Bari 1953 (prvo izd. 1896). Moć političke klase je u slijedećem: »Faktički je fatalna nadmoć organizirane manjine, jer djeluje, shodno jedinstvenom impulsu, nad organiziranom većinom koja se nalazi, možemo reći, u pasivnom stanju. Snaga ove manjine je neodoljiva naspram svakog pojedinca iz većine kad se suoči sam s totalitetom organizirane manjine« (str. 83). Mosca je ideje o političkoj klasi našao kod Spencera, Saint-Simona, Machiavellija, Saint-Simon piše o feudalnoj klasi gotovo isto što i Mosca: »Budući da su, dakle, plemići i njihovi pobornici bili vrlo aktivni u politici i stvorili organiziranu stranku, dok su industrijalci u tom pogledu pasivni i neorganizirani, mora slijediti, i doista je tako, da radnici, kao oni koji proizvode korisne stvari, premda od plemića jači u fizičkom i moralnom pogledu, ostaju pod njihovom vlašću.« Claude-Henri de Saint-Simon, *Izbor iz djela*, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 144.

4 *Kritička analiza*, str. 18.

Politička birokratska klasa u nas djeluje mimo javnosti i mimo tržišta, dakle mimo društva, stoga se ona konstituira u jednom paralelnom, neformalnom odnosu, koji je izvan ustavnog poretka i koji je izvan poretka koji važi za javnost i tržište, dakle izvan poretka koji tvori slobodno i racionalno ponašanje individuumu, građana i proizvođača.

Ako su autori »Kritičke analize« u pravu, onda se prema njihovu mišljenju etastički poredak i politička klasa u njemu konstituira kao usporedni politički poredak uz postojeći ustavni i zurovski poredak asocijacije slobodnih proizvođača, ali i uz poredak realnog života, potreba, interesa, javnosti i tržišta, koji proizlazi iz stvarnog stupnja razvitka proizvodnih snaga i materijalnog bogatstva pojedinaca i društva u cjelini. Prema tome, jugoslavensko bi društvo bilo suma triju društvenih poredaka, od kojih se prvi može nazvati asocijacijskim poretkom slobodnog udruživanja proizvođača, radnih ljudi i građana, drugi pak je poredak realnih interesa i potreba koji odslikava realni stupanj društvenog života i bogatstva i treći, najjači, je politokratska struktura birokracije s političkom klasom na vrhu.

Jugoslavenski politički i društveni sustav je jedinstvo ovih triju usporednih odnosa i poredaka koji idu svaki svojim putem i koji se bore ne više za prevlast, već za raspodjelu moći i vlasti u kojoj bi svi na svoj način egzistirali. Njihova je egzistencija toliko snažna da su spriječili konstituciju jedne zajedničke i općenite vrijednosne orijentacije koja bi bila temeljem unutrašnje usuglašenosti, komplementarnosti i kompatibilnosti društva. Otuda treba razumjeti nemoć i nefunkcionalnost političkog sistema samoupravljanja.

Autori »Kritičke analize« sukob između asocijacijskog poretka i politokratskog poretka u političkom sistemu evidentiraju sljedećim riječima: »Ustavom je isključena mogućnost da se po bilo kojoj pravno-vlasničkoj osnovi upravlja i raspolaže društvenim sredstvima. Međutim, načinom vršenja svojih ustavnih i zakonskih ovlaštenja, organi društveno-političkih zajednica faktički su ostvarivali pravo vlasništva na društvena sredstva. . . Materijalnu osnovu ovakvih tendencija čini faktično odlučivanje državnih organa i centara političke moći o koncentraciji i usmjeravanju društvenih sredstava, planiranju i usmjeravanju društveno-ekonomskog razvoja i utvrđivanju prioriteta u investiranju, uz utjecaj na tokove društvene reprodukcije u investiranju, uz utjecaj na tokove društvene reprodukcije mimo interesa udruženog rada i njegovih asocijacija.«⁵

Sociologijska interpretacija ovdje još prisutne pravno-političke formulacije o odlučivanju državnih organa i centara političke moći u tome je da se identificira društveni sloj koji raspolaže tim organima i centrima. On logično mora biti utemeljen u političkoj moći, dakle je politokratski, a kako hoće posjedovati vlast, i velikim dijelom to ostvaruje, nad cjelokupnim društvom, on ima svojstvo klase.

Budući da politička klasa pothranjuje svoju moć nad institucijama u kojima žive hijerarhijske vlasti iz političke revolucije i njezinih kasnijih nusprodukata centralizma, politička klasa je izvan samog procesa proizvodnje i zato nije klasa u punom socijalnom već samo u političkom značenju.

Politokracija kao politički poredak vlasti političke klase u suprotnosti je i s poretkom tekućeg života društva koji gradi svoj razvoj na zadovoljavanju realnih potreba i na razvoju društvenog bogatstva. U tom smislu autori »Kritičke analize« primopinju: »Sve veća državna intervencija u privredi dozvolja-

vala da se postižu pozitivni učinci djelovanje ekonomskih zakonitosti. . . Ekonomskom sistemom, razvojnom i ekonomskom politikom nije dovoljno efikasno poticano šire aktiviranje i racionalnije korištenje ukupnih ljudskih, materijalnih i proizvodnih potencijala; samoupravno udruživanje rada i sredstava na jedinstvenom privrednom prostoru; izgradnja cjelovitog sistema proizvodno funkcionalne i društvene organizacije udruženog rada; motiviranje radnika da, na osnovi povećanja produktivnosti rada, ostvaruju što veći dohodak i da rad i rezultati rada postanu jedina osnova njihovog materijalnog i ukupnog društvenog položaja . . .⁶

Cijele su biblioteke napisane o tome kako politokratsko vođenje ekonomskog života i društvo kojim vlada politička klasa poništavaju pozitivne efekte zakona tržišta i zakona vrijednosti, kako razgrađuju materijalnu supstancu privrednog života i na koji način ustoličuju zakone političke moći i političkog ugleda nasuprot zakonima svojstvenim samim djelatnostima: znanosti, obrazovanju, privredi, kulturi ili informiranju.⁷

Citajući sociologijski i politologijski »Kritičku analizu«, otkrivamo pozadinu socijalnog i političkog tipa, a ta je u jednoj klasi koja dominira organima i centrima političke vlasti o kojima govore autori »Kritičke analize«. Jer klasa kao socijalna grupa, sa svojim identitetom, samostalnošću i odvojenošću od drugih društvenih slojeva jedina može sve te organe držati u njihovu jedinstvu kroz usmjeravanja i sukobe, strukturalno i dinamički. Ovaj za sebe opstojeći paralelni politokratski poredak i njegova klasa je, tipski rečeno, realno-socijalistički model, sa svojom dogmatiziranom kolektivnom sviješću i sa svojim postupcima svodenja partije na centar političkog dirigiranja i svodenja države na sveopći i hipertrofirani normativizam. Goleme količine literature u posljednjih tridesetak godina, izvorno jugoslavenske ili prevedene, pogađa upravo ovaj realnosocijalistički podsustav kao osnovicu naše političke klase. Pozicije kritika su djelomično utemeljene u ustavnoj koncepciji asocijacije građana i proizvođača, a djelomično u zakonitostima ekonomskog života. I jedna i druga strana ostala je tek na razini programa, što znači da i jednoj i drugoj nedostaje stvarna socijalna i politička moć koja bi se mogla djelotvornije suprotstaviti političkoj klasi Jugoslavije.

Geneza političke klase

Iz oskudnog gradiva što nam ga pružaju autori »Kritičke analize«, uz pretpostavku da je naša teza o politokraciji i političkoj klasi zaista točna sociologijska interpretacija činjeničnog stanja, možda možemo zaključiti o genezi i svojstvima ove tendencije osamostaljivanja političke klase. O genezi ovog podsustava i genezi nosilaca političke moći autori govore na mnogim mjestima. Primjerice, na str. 13. pišu: »U mnogim oblastima ekonomskog sistema, a i u razvojnoj i ekonomskoj politici, usvojena su rješenja koja pogoduju zadržavanju materijalnih osnova etatizma, reproduciranju starih odnosa (potcrtao Z. L.) u privređivanju i autarkičnom razvoju. To se posebno odnosi na kreditno-monetarni i bankarski, devizni, porezni sistem itd.« Odnose sličnog tipa au-

6 Isto, str. 13/14.

7 Prvi su na to upozorili »salonski socijalisti« u Njemačkoj, udruženi u Udruženju za socijalnu politiku, 1873. godine. Članovi toga Udruženja su bili tadašnji poznati sociolozi na čelu s M. Weberom, G. Simmelom, F. Tönniesom i dr. Kritiku boljševizma kao modela vlasti s političkom klasom dali su socijalni demokrati — R. Luxemburg, kasnije J. Schumpeter i dr.

tori vide u jedinstvu političkih organizacija i državne vlasti, odnosno u tendenciji »... srastanja izvršnih organa SKJ sa organima državne vlasti. Opterećenost organa SK operativno upravljačkim funkcijama uvjetuje da se u izgrađivanju stavova i opredjeljenja oni nalaze pod stalnim pritiskom parcijalnih i partikularnih interesa užih i širih društveno političkih zajednica.«⁸

Kontinuitet starih odnosa očituje se u produžavanju takve sveze političkih i državnih (i drugih hijerarhija u institucijama, dakako) organa, koja je tipična za jednopartijske sisteme realnog, odnosno birokratiziranog aspekta sistema. U najnovijem članku pod naslovom »Profesionalni kadrovi u upravi i kriza« Eugen Pusić precizno utvrđuje način kako politička klasa gospodari organima državne vlasti. Evo što on piše: »Što smo mi četrdeset godina nakon revolucije napravili? Najprije smo na jedan historijski razumljiv, ali praktično neobično štetan način proširili kategoriju političkih funkcionara. Tu političku klasu u upravi proširili smo praktički na sve vodeće položaje. Mi zamjenike sekretara, podsekretara, pomoćnike sekretara, pa često do šefa odsjeka u lokalnoj upravi tretiramo kao političke položaje. I cijelu proceduru njihova imenovanja provodimo po metodama i kriterijima biranja ljudi na političke funkcije. To se može i statistički pokazati. Mi smo u studiji republičke uprave Hrvatske, nabrojili 122 politička funkcionara koje imenuje Sabor ili Izvršno vijeće na 3405 ukupno zaposlenih u republičkoj upravi. To je 3,9%. Gdje god su pristupačni statistički podaci o tom omjeru u drugim zemljama, taj se omjer kreće negde oko 0,05% političkih funkcionara prema ukupnom broju upravnog aparata.«⁹ Pusić zatim nadodaje da su upravne funkcije, kao stručne funkcije najvišeg ranga, pretvorene u političke funkcije na taj način što su one postale utješne nagrade za one članove političke klase koji nisu uspjeli da dobiju pravu političku funkciju.

Politička klasa u etatističkom sistemu sve institucije u kojima se osamo-staljuje hijerarhija vlasti, partiju, sindikat, socijalistički savez, institucije državne vlasti, omladinsku organizaciju itd., pretvara u transmisivski instrument jedinstvene volje jednog društvenog, za sebe opstojećeg, vladajućeg sloja. To je tipično za naš etatizam u kojemu dominira politokratski odnos, što je očito iz preporuke pisaca »Kritičke analize«: »Neophodna je stalna, odlučna i organizirana društvena akcija na iskorjenjivanju svih oblika neformalno odlučivanja i djelovanja otuđenih centara političke moći na svim razinama političke organizacije društva, koji ugrožavaju samoupravno i delegatsko odlučivanje.«¹⁰

Mi smo otuđene centre političke moći koji neformalno, dakle izvan javnosti i izvan legalnih institucija, odlučuju o vitalnim interesima društva putem donošenja konkretnih odluka, mi smo ih vidjeli kao otuđenu, dakle za sebe opstojeću strukturu koja samu sebe reproducira izvan ustavnog poretka i izvan ustavnog poretka i izvan zakona koji važe za ekonomski i život javnosti. Ta samostojeća struktura je neformalno ujedinjena, kulturno i ideološki homogenizirana, a kao otuđeni subjekt kolektivne svijesti i volje svoju moć tek djelomično očituje kroz formalne funkcije. Ova neformalna politička klasa izdvaja pojedince, prema okolnostima i unutrašnjoj dinamici, dakle voljom za neposrednom vlašću, dodjeljujući im osobita prava nastupanja, predstavljanja i odlučivanja, dodjeljujući im položaje, mogućnosti materijalnog stjecanja, dajući im kulturna dobra i slobodu ponašanja koju drugi ne mogu ni zamisliti.

8 *Kritička analiza*, str. 19.

10 Eugen Pusić, *Profesionalni kadrovi u upravi i kriza*, u zborniku: *Inteligencija i moderno društvo*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb 1986, str. 103.

Snaga političke klase ovisi o birokratskoj hijerarhiji položaja, institucija, znanja i informacija koje sama stvara odozgo, putem mnoštva razina, u kojoj strukturi vladaju organsko srastanje na izgled samostalnih elemenata i individua. Ova lažna samostalnost elemenata i individua političke klase čini da je svaki individuum utjelovljenje kolektivne volje te klase i neovisno može, pozivajući se na zamjenicu MI, raspolagati cjelokupnošću svijesti i volje političke klase.¹¹ Stoga individuum izvan političke klase znade da u dodiru sa članom političke klase ima pred sobom utjelovljenje jedne cjelovite i snažne svijesti i volje, i tek pojedinci izuzetne snage, uzdignuti na stupanj univerzalnosti mogu nadrasti partikularizam birokratizirane političke klase, njezinu nadmoć i volju za vlašću.

Politička klasa nasuprot načelu općenitosti

Pod pretpostavkom da smo iz »Kritičke analize« izlučili tri heterogena poretka, i da smo kroz bitne naznake pokazali na etatiističku osnovicu političke klase, sada možemo pratiti nakanu autora »Kritičke analize« da prikažu razloge nefunkcionalnosti i nedjelotvornosti političkog sistema samoupravljanja, a time, dakako, i cijeloga društva. Temeljni je razlog u takvoj raznorodnosti imenovanih poredaka koji se ne upotpunjuju, nisu, sistemskim jezikom rečeno, u svojim elementima komplementarni, pa stoga nisu jedinstvena cjelina, opet rečeno sistemskim jezikom — sistem nije kompatibilan. U tom je smislu indikativan stav autora: — »U ostvarivanju ustavnih opredjeljenja u pogledu samostalnosti, ravnopravnosti i suradnje u međusobnim odnosima društveno-političkih zajednica ima većih teškoća, koje utječu na nedovoljnu efikasnost i djelotvornost političkog sistema kao cjeline. *Funkcionalna neusklađenost u pojedinim dijelovima* [to je znak nedostatka komplementarnosti sistema, op. Z. L.] znatno utječe na to da politički sistem, na razini svih društveno-političkih zajednica, često ne funkcionira kao cjelina [nedostatak kompatibilnosti, op. Z. L.] Nije dovoljno usklađeno ni funkcioniranje užih društveno-političkih zajednica kao sastavnih dijelova širih društveno-političkih zajednica. Principi međusobnih odnosa društveno-političkih zajednica u praksi su često primjenjivani [politička klasa svoju djelujuću moć iskazuje kroz samovoljnu primjenu Ustava i zakona, op. Z. L.] tako da se na pojedinim područjima privrednog i društvenog života ne osiguravaju Ustavom utvrđeno jedinstvo društveno-ekonomskog sistema i jedinstvene osnove političkog sistema.«¹² Slična

11 E. Durkheim objašnjava zašto organizirana politička klasa ima nadmoć u društvu: »Na prvome mjestu, kad god se nađemo u prisutnosti određenog društvenog aparata koji raspolaže velikom vlašću, razlog tome ne treba tražiti u posebnom položaju upravljača, nego u prirodi društava u kojima oni upravljaju. Treba vidjeti koja su to zajednička vjerovanja, zajednička shvaćanja koja su, ostvarujući se u datoj ličnosti ili u datoj porodici, tome aparatu dala toliku moć. Što se tiče lične nadmoćnosti šefa, ona u ovom procesu igra tek drugorazrednu ulogu; ona objašnjava zašto se kolektivna sila usredotočila upravo u tim a ne u nekim drugim rukama, ne bez snage... Despotizam, bar kad nije patološka pojava ili znak opadanja, nije ništa drugo do preobraženi komunizam.« (E. Durkheim, *O podjeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd 1972, str. 214). Slično piše Marx u Ekonomsko-filozofskim rukopisima o primitivnom komunizmu sa zajedničkim vlasništvom. Marx je još radikalniji od Durkheima. Durkheim pod komunizmom razumijeva komunizam ili zajedništvo svijesti i volje koje se individualizira tek u nadmoćnim grupama ili pojedincima.

12 *Kritička analiza*, str. 17.

neusklađenost se može vidjeti u asocijacijskom normativnom poretku u kojemu bi radnička klasa bila vladajuća klasa nad cjelokupnom reprodukcijom, dok se njezin stvarni položaj svodi na gotovo najniži položaj u politokratskoj strukturi društva, što znači da asocijacijsko načelo udruživanja negdje važi o negdje ne važi, što je znak nedostatka komplementarnosti. Asocijacijsko načelo udruživanja je izuzetno moderno načelo, ono važi u svim razvijenim društvima kao načelo slobodnog i ravnopravnog udruživanja građana, o čemu su izuzetno mnogo pisali T. Parsons i R. Bendix.¹³ Iz marksističke tradicije proizlazi zahtjev da se to načelo primijeni u organizaciji i udruživanju proizvođača, dakle naš ustavni poredak proglašuje ideju asocijacije univerzalno kako za građane tako i za sve radne ljude, pa dakle i za proizvođače. Nameće se pitanje zašto jedno takvo moderno načelo ne može postati u našim jugoslavenskim prilikama, istina kriznim i »zaostalim«, funkcionalan i temeljni društveni i proizvodni odnos.

Asocijacijski je odnos postao temeljnim odnosom razvijenih društava, samo što ga naša ustavna norma hoće postaviti univerzalno kako za građane tako i za proizvođače u uvjetima društvenog vlasništva i uvjetima rada na osobnim sredstvima. Ako ista načela moraju važiti za sve, tu je temelj komplementarnosti i kompatibilnosti, onda se moraju uočiti prepreke realizaciji tog načela. To može samo jedna moć kojoj je poseban interes ne ostvariti asocijacijsko načelo univerzalno, a vidjeli smo da je politokracija kao odnos u kojemu na posebnim i osobitim pravima izvan ustavnog poretka gradi svoju snagu i trajnost, svoju moć i ugled politička klasa.

Asocijacijsko načelo udruživanja hoće okupljanje ljudi slobodnih od prisile i manipulacije i jednakih s obzirom na vlast, zakone i primjenu zakona, jednakih s obzirom na nacionalnost i uvjerenje svake vrste i jednakih s obzirom na vlasništvo. Asocijacijsko načelo, dakle, okuplja pojedinca u najrazličitije organizacije na osnovi znanja, sposobnosti, odgovornosti i rada; shodno tome, razlike mogu nastati samo iz tih osnova, dapače razlike iz tih razloga su poželjne jer potiču ljude na djelotvornost, aktivnost i poduzetništvo. Tome je sasvim protivno načelo moći, a posebice načelo političke moći, ukoliko se moć zloupotrijebi i kolektivna volja nametne pojedincima koji tek mogu biti, i to samo oni, osnovicom asocijacija modernog tipa. Asocijacija slobodnih individuumata, dakle građana i proizvođača, može imati svoj moderan okvir samo u javnosti (politički i kulturni medij) i u tržištu (ekonomski medij), a svoj socijalistički okvir u društvenom vlasništvu; a kako politička klasa svojom neformalnom svijesću kontrolira javnost, hipertrofijom državne regulative potiskuje ekonomsku zakonitosti i tržište, društveno vlasništvo koristi za prisvajanje viška rada i za kontrolu proširene reprodukcije, to su politička klasa i politokratski poredak glavni razlozi nefunkcioniranja političkog sistema samoupravljanja.

13 T. Parsons, *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York 1967. Prema Parsonsu moderno se društvo sve više približava asocijacijskom modelu integracije koji prati povećanje dobrovoljnosti, slobode, jednakosti i konsenzusa oko proceduralnih institucija neophodnih za donošenje zajedničkih odluka. Slično tome je pisao i R. Bendix u knjizi *Nation Building and Citizenship, Studies of our changing Social Order*, John Wiley and Sons, New York 1964. Oni su nastavljači umjerenog liberalizma anglo-američke provenijencije. Umjerenost britanskoj verziji liberalizma dala je utilarna životna orijentacija.

Za politički sistem možemo reći da je funkcionalan ukoliko u okvirima slobodne javnosti, tržišta i društvenog vlasništva razvija asocijacijsku strukturu odnosa i opće društveno i individualno duhovno i materijalno bogatstvo. Da bi ostvario tu svrhu, politički sistem mora biti djelotvoran u prikupljanju i usmjeravanju društvenih i individualnih snaga na očuvanju javnosti, tržišta i društvenog vlasništva, jer su to mediji putem kojih može slobodno djelovati individualno poduzetništvo.

Složene društvene cjeline, među njima i politički sustavi, mogu izuzetno dobro funkcionirati tek kad postignu visok stupanj komplementarnosti dijelova i kad se sve jedinice društva, *sua sponte*, usmjeruju ka istim svrhama. Ako se primjerice ustavotvorci i zakonodavci drže načela: »Najboljima treba smatrati one zakone koji čine ljude poštenima i razboritima, a nikako bogatima« (Diodor Sicilski), a ljudi, naprotiv, teže bogatstvu, dok politička klasa traži red i poslušnost kao najvišu vrijednost, tada će nedostatak komplementarnosti u vrijednosnim orijentacijama učiniti društvo i politiku neefikasnima.

Autori »Kritičke analize« su nam pokazali kako misle sistemski kad su ustanovili neusklađenost političkog sistema u osnovnim svojstvima, interesima i vrijednostima (nedostatak komplementarnosti), ali su još k tome dodali da sistem ne posjeduje jedinstvo ni jedinstvene osnove u orijentaciji ni u primjeni. U ovom drugom slučaju, kada pri odlučivanju nedostaje jedinstvo, znači da su dijelovi, slojevi, institucije i interesi podređeni vlastitim svrhama i unutrašnjem ustrojstvu i da ih ne povezuje neophodna unutrašnja općenitost.

Autori su primijetili da su ustavna načela asocijacijske naravi takva da zakonima treba poticati ljude na rad i razvijanje njihovih sposobnosti, primjena pak zakona je birokratizirana u tolikoj mjeri da kroz tu primjenu progovara volja političke klase, a njezin je glavni interes osigurati posebna prava klasi političara: prava odlučivanja i prava raspodjeljivanja, prava nad položajima i prava nad svim vrstama institucionaliziranih hijerarhija. Ovaj tip neusklađenosti rada kao temelja slobodnog udruživanja i politike kao osobitih prava je glavni razlog ostajanja na stupnju nerazvijenosti i kulturne zaostalosti.¹⁴

Teorije modernizacije koje su utemeljene u modernom funkcionalizmu i sistemskoj teoriji upravo pokazuju da razvijeni svijet posjeduje takav stupanj kompatibilnosti dijelova, dakle unutrašnju usklađenost, ujednačenost ustrojstva i načela, istovrsnost radnih i upravljačkih funkcija i struktura, pa je to razlogom njihove visoke funkcionalnosti i sigurnosti u razvoju. Shodno tome, ako društvo postigne ujednačenost ustrojstva, odnosno komplementarnost i kompatibilnost dijelova, nije moguće zbiljski provesti u život načelo univerzalnosti roba, rada, zakona, informacija itd. Ako pak politički sistem ne može ozbiljiti načelo univerzalnosti u svim sistemskim razinama, on dakle ne ostvaruje načelo jednakosti i slobode u temeljnim vrijednostima i osnovnim dobrima koja su neophodna svima bez razlike. Stoga zakoni, premda posjeduju općenitost, faktički će biti ostvareni tako da produbljuju nejednakosti i da lišavaju ljude nekih osnovnih prava.

Ukratko, i autori »Kritičke analize« tvrde isto, govoreći o tome kako politička klasa zatvara tržišne tokove, blokira ekonomske zakonitosti, onemogu-

14 A. D. Smith, *The Concept of Social Change — A Critique of the Functionalist Theory of Social Change*, Routledge and Kegan Paul, London 1973; A. M. Hogvelt, *The Sociology of Developing Societies*, The Macmillan Press, 1976.

čuje ostvarenje asocijacijskih načela udruživanja među ostalim i »... načinom vršenja svojih ustavnih i zakonskih ovlaštenja, organi društveno-političkih zajednica faktički su ostvarivali pravo vlasništva na društvena sredstva«. ¹⁵ Stoga se može zaključiti da teorije modernizacije koje uočavaju u nedostatku kompatibilnosti i univerzalnosti sistema zemalja u razvoju njihovo zaostajanje i nedjelotvornost hoće primjenom funkcionalizma, kako teorijskom tako i praktičnom, u zemljama u razvoju dati društvima takvog stupnja početni impuls kojim bi ona krenula ususret naprednijem stanju. Osnovicu su za to vidjele u ekonomsko-tehničkom kompleksu koji bi postao temeljem nove modernije izgradnje svih elemenata. Funkcionalističko shvaćanje strukturalne usklađenosti, leži u shvaćanju da je glavni razlog krize naše ekonomije u strukturalnim disproporcijama, razlikama u razvijenosti, tehnologiji, radnoj etici, stupnju potreba i kulturi. U ekonomskoj teoriji funkcionalističko shvaćanje strukturalne usklađenosti proučavali su Rostow, Lewis, Hagen, Kuznetz i Kindleberger i drugi. ¹⁶ U teorijama pak političkog razvoja i političke modernizacije funkcionalizam kao temeljna orijentacija je najizrazitiji. ¹⁷

Ideju kompatibilnosti su izuzetno dobro uočili Marx i Engels pišući o tome kako vladajuća klasa posjeduje unutrašnju koherenciju: »Individuumi, koji sačinjavaju vladajuću klasu, imaju između ostaloga svijest i stoga misle; ukoliko oni, dakle, vladaju kao klasa i određuju cijeli opseg jedne historijske epohe, razumije se po sebi, da oni to čine u svim njenim dimenzijama [podvukao Z. L.], dakle, između ostalog, vladaju, kao mislioci, kao proizvođači misli, upravljaju proizvodnjom i raspodjelom misli svoga vremena; da su, dakle, njihove misli vladajuće misli epohe.« ¹⁸

Možemo primijetiti da je marksizmu bliža kategorija totaliteta kao oznake za jedinstvenost i usklađenost ustrojstva društva negoli funkcionalni pojam kompatibilnosti. Čak se oni i isključuju ako se pod totalitetom pojmi svijet vrijednosti koje stoje nasuprot svijetu funkcionalno povezanih interesa. No, ako sistem ne može ostvariti stupanj univerzalnosti na komplementarnosti dijelova sustava, ona, pogotovu, ne može ostvariti jedinstvo višeg revolucionarnog stupnja. Isto tako, sistem koji ne može ostvariti asocijaciju građana i radnih ljudi (putem javnosti i tržišta) ne može ni pomisliti da će moći bez te pretpostavke ostvariti asocijacijsko načelo slobodnog udruživanja proizvođača u poretku društvenog vlasništva. Svaka nova klasa nužno mora proširiti stupanj kompatibilnosti, jedinstvenosti slobode i na njima građane univerzalnosti. To je poznata činjenica i ne treba je posebno ilustrirati, no ipak ćemo navesti Marxovo i Engelsovo poimanje univerzalnosti, ne toliko kao puke apstrakcije vrijednosti, već kao općenitijeg utemeljenja i kao općenitijeg okupljanja društvenih snaga: »... uvijek vladaju sve apstraktnije misli, tj. misli koje sve više poprimaju oblik općenitosti. Naime, svaka nova klasa, koja stupa na mjesto prethodne vladajuće klase, primorana je, već zato da bi provela svoj cilj, prikazati svoj interes kao zajednički interes svih članova društva, tj.

15 *Kritička analiza*, str. 13.

16 A. Hoogvelt, *The Sociology of Developing Societies*, str. 53.

17 L. Binder, J. Coleman, J. LaPalombara, L. Pye, S. Verba, M. Weiner, *Studies in Political Development*, Princeton, P. U. P. Dosad su izdali osam zbornika o različitim aspektima političkog razvoja.

18 K. Marx, F. Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, str. 369.

idealno izraženo: da svojim mislima dade oblik općenitosti, da ih prikaže kao jedino razumne i opće važeće.¹⁹

Ni u jednom društvu agrarnog tipa u kojemu su vladajuće klase tvorile staleže ili kaste nije bio neophodan općenit karakter vlasti i vladavine, jer je kolektivna svijest imala toliku snagu (u religiji, mitu ili običajnom obliku) da je individualizirana vlast klase bila nosilac te kolektivne snage i volje. Tek je individualizirano građansko društvo, u kojemu se zajednička svijest raspala na klase i individualne razlike, općenitost gradilo »odozdo«, iz sličnog ustrojstva interesa iz jednakosti svi subjekata i iz potrebe da se koncentracijom sposobnosti i snage svih individuuma potakne cjelokupna društvena energija prema zajedničkim ciljevima. Svaka nova klasa »... ostvaruje svoju vladavinu na široj osnovi nego što je bila osnova dosad vladajuće klase.«²⁰

Općenitost znači, dakle, osnovicu, vrijednost, smisao i svrhu koju prihvaćaju svi članovi društva i na temelju čega daju svoje znanje i moć, sposobnost i znanje, daju, dakle, pozitivnu podršku zajedničkoj stvari. Stoga politički sistem koji može »vladati« društvom na bazi stvarne općenitosti i jednakosti svih ima mnogo širu podršku i prikuplja veću društvenu moć za svoje ciljeve pa stoga bolje funkcionira negoli društva koja imaju iznad sebe birokratiziranu političku klasu koja živi na osobitim pravima da raspolaže javnošću, tržištem i društvenim vlasništvom, na osobitim pravima koja faktički nemaju oni izvan političke klase.

Autori »Kritičke analize« na više načina izražavaju činjenicu nedostatka zbiljske općenitosti u javnosti, tržištu i u društvenom vlasništvu. Oni tvrde da je politički sistem po svom unutrašnjem ustrojstvu »neusklađen« (str. 17), da je neracionalan (str. 16), a to znači da nisu usklađeni sredstva, ciljevi samoga sistema s mogućim posljedicama; oni tvrde da postoje »velike razlike u funkcioniranju« (str. 12) pojedinih dijelova; prema njihovu mišljenju prisutna je »negacija odnosa društvenog vlasništva (str. 13), uočavaju »slabljenje odgovornosti, moralnih normi i vrijednosti« (str. 16), upozoravaju na »zloupotrebu normativne moći države« (str. 17), prema njihovu mišljenju očito je »... sužavanje slobodne samoupravne inicijative...« (str. 18) itd. Nemogućnost ostvarenja zbiljske općenitosti kao stvarne podloge za rad i udruživanje slobodnih i jednakih individuuma, za rad i udruživanje organizacija i zajednica svih vrsta ima svoje korijene u različitom ustrojstvu poredaka unutar političkog i društvenog sistema. Asocijacijskom načelu udruživanja građana i proizvođača, bilo u ostvarenju njihovih interesa i potreba ili u povijesnom interesu prevladavanja otuđenog rada, stoji nasuprot politokratska praksa vlasti koja u djelo provodi interese, načela i vrijednosti koji su suprotni asocijacijskom normativnom obrascu ali i realnim interesima.

Ustavno načelo zajednice slobodnih proizvođača komplementarno je s modernim razvojem proizvodnje i s modernim razvojem društvenih odnosa; ova su dva poretka komplementarna u svojim načelima, razvojnim tendencijama i ciljevima. Ali njima nasuprot stoji primjena tih načela koju provodi osamostaljena politička klasa i sam politokratski odnos kao jezgro jugoslavenskog etatizma.

19 Isto, str. 370.

20 Isto, str. 371.

Samoupravljanje treba pratiti sam razvoj proizvodnih snaga, samo s tom razlikom što ono mijenja hijerarhijski poredak vladavine, dok razvoj to čini putem napretka ljudske proizvodne moći. Razvoj stalnog kapitala čini da se društvena znanost pojavljuje kao neposredna proizvodna snaga, pa u tom smislu i Marx piše: »U tom se preobražaju kao kamen temeljac proizvodnje i bogatstva ne pojavljuje niti *neposredan rad* koji čovjek sam obavlja, niti vrijeme koje on radi, već *prisvajanje* njegove vlastite opće proizvodne snage, njegovo poznavanje prirode i ovladavanje njom putem postojanja njegova kao društvenog organizma — jednom riječju razvitak društvenog individuuma. *Krađa tuđeg radnog vremena*, na čemu počiva sadašnje bogatstvo, izgleda bijedna osnovica prema toj novorazvijenoj koju je stvorila sama velika industrija. Time se ruši proizvodnja koja počiva na razmjenskoj vrijednosti i sam neposredni materijalni proces proizvodnje dobija oblik koji se oslobodio neimaštine i suprotnosti. Slobodan razvitak individualnosti, opća redukcija potrebnog radnog vremena društva na minimum, čemu odgovara umjetničko, naučno itd., razvijanje individua zahvaljujući za sve njih oslobođenom vremenu i stvorenim sredstvima.«²¹ Upravo iste tendencije društvenog razvoja osvještava teorija i politika samoupravljanja, a njegov bi politički sistem trebao biti garant ostvarenja sukladnosti razvoja društvenih proizvodnih snaga i načela zajednice slobodnih proizvođača. Ali politički sistem zbiljski funkcionira kao politokracija u kojoj politička klasa razdvaja, udaljuje i čini suprotnim asocijacijsko načelo udruživanja slobodnih i jednakih proizvođača realnome razvoju društvene proizvodne snage samoupravljanja. Politička klasa to čini tako što preuzima funkcije stvarnih proizvodnih subjekata prisvajanjem vlasti, društvenog znanja, upravljanja proizvodnjom i prisvajanjem društvenog vlasništva. Ona to čini provedbom asocijacijskog načela »odozgo«, tako da asocijaciju izvodi iz zakonske nužde, iz prinude u uvjetima još uvijek postojeće »neimaštine i suprotnosti«, kada nema slobodnog razvitka individualnosti, kada se *ubrzano povećava* društveno potrebno radno vrijeme, kada se ni naslutiti ne može klica razvoja individuuma »... zahvaljujući za sve njih oslobođenom vremenu i stvorenim sredstvima«.

Istodobno politička klasa suzbija asocijacijsko načelo odozgo, suzbija ga tako što neformalno kontrolira pretpostavke zajednica slobodnih građana i proizvođača, a to su javnost i tržište. Javnost kontrolira tako što neformalno nameće same pretpostavke svake diskusije i pretpostavke udruživanja, a tržište određujući uvjete poslovanja, proizvodnje i života, itd.

Funkcije političke klase u društvenom vlasništvu

Budući da politička klasa dirigira »odozgo« asocijacijskim poretom čineći ga instrumentom svojega osobitoga položaja, radnik koji mora sve više vremena trošiti u svrhu zadovoljenja osnovnih potreba, kojemu je rad sve naporaniji i otuđeniji, on shvaća asocijaciju udruženog rada kao asocijaciju otuđenog rada, on je shvaća instrumentalno. Stoga što radnici moraju sve više vremena trošiti na radu kao vremenu potrebnom za obnovu i održanje svoje siromaštine, oni ne udružuju rad slobodno, već pod prinudom životnog opstanaka. Radnik se mora pomiriti s time da je njegov rad sve manje plaćen i sve manje cijenjen zato što je njegov rad osnovica proizvodnje, ali i prisvajanja

21 K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije, Temelji slobode, Naprijed, Zagreb 1974.* str. 293.

društvenog vlasništva od svih upravljačkih struktura, na čelu s političkom klasom.

Radnik stoga progovara iz bijede i otudenja i iz spoznaje da će morati sve više vremena trošiti na održanje postojećeg standarda življenja, što mu teško uspijeva. Ustavna koncepcija pretpostavlja slobodnog radnika koji se udružuje zbog svojih radnih sposobnosti i znanja, a ne iz gladi i nužde, dakle neslobodno, s drugima u organizacije udruženog rada, a pripadnik političke klase progovara sa stajališta revolucionarnog prava na vlast, odnosno sa stajališta kontinuiteta vlasti. Povećanje društveno potrebnog radnog vremena poništava ključnu kategoriju u ideji asocijacije slobodnih proizvođača, a to je ideja slobode. Ovo povećanje umanjuje njegovu slobodu u javnosti, u raspolaganju slobodnim vremenom, u odlučivanju itd. On je prinuđen da radi i izvan samog radnog vremena ako hoće kako tako izdržati u vremenima skupoće i inflacije. Neprestano povećanje društveno potrebnog vremena je takva nužnost koja nevidljivo oduzima slobodu, oduzima slobodu javnosti i tržišnu slobodu, jer tko će javno istupati i braniti napredne ideje kad to znači smanjivanje vremena za održanje osnovne životne potrebe — egzistencijalnog opstanka.

Koji oblik i izvedba asocijacijskog načela slobodnog udruživanja građana, radnih ljudi i proizvođača odgovara radničkoj klasi i svima drugima u procesu kada se stalno povećava društveno potrebno radno vrijeme, kada se povećava opseg rada za zadovoljenje osnovnih životnih potreba. Kako sačuvati i minimum slobode u ekonomskoj nuždi kojoj su podređeni radnici, radni ljudi i građani kada umjesto slobodnog odlučivanja moraju birati poslove koji se bolje plaćaju, a ne one koje oni žele i koji im po njihovim radnim sposobnostima moraju biti osnovicom ujedinjenja snaga s drugim ljudima. Nezaposlenost i dequalifikacija su činjenice neslobode, tehnološki viškovi su činjenica neslobode, što onda ostaje u toj nužnosti od slobode u načelu slobodne asocijacije proizvođača?

Autori »Kritičke analize« objašnjavaju raskorak i čak sukob između nužnosti da se radi za veću zaradu, dakle nužnosti koja polako siromašenjem i zaostajanjem oduzima i suzuje područje realne životne slobode i, s druge strane, s načelom slobode izbora rada i izbora ljudi s kojima će radnik udružiti rad po svojem slobodnom uvjerenju i sposobnostima, oni objašnjavaju taj raskorak birokratizacijom i etatizmom. Ali osnovno znanje iz društva potvrđuje nam da jedan društveni odnos koji se stabilizirao stvara subjekte toga odnosa: klase i slojeve. Tako je politokracija kao politička birokracija stvorila jedan sloj koji je postao klasom, a nazvali smo je političkom klasom. Taj skok od političkog vladajućeg sloja do političke klase koja čuva etatizam kao poredak, od njega živi, taj skok treba objasniti.

Politička klasa je klasa zato što prisvaja društvenu vlast i društveno vlasništvo u jednom birokratskom odnosu nasuprot suprotno važećem asocijacijskom poretku koji faktički važi i sve obavezuje.

Već smo pokazali kako birokratizacija ustanovljuje etatizam kao odnos svih hijerarhijskih struktura kojima dominira politička grupa koja preko svojih institucija vlasti: partije, države, sindikata, socijalističkog saveza, saveza omladine itd. raspolaže sa cjelokupnom strukturom upravljanja. Svi ovi procesi odvajaju socijalni subjekt vlasti od procesa rada i izvan procesa rada, dajući tom sloju vladajući položaj. Politička klasa se tu rađa u nizu hijerarhija koje su sustavno poredane ovlastima i pravima odozgo. Ali sama klasa stoji u pozadini i nevidljiva u samoj instituciji. Svaka je institucija normativ-

no konstituirana na općim načelima, ali njihova se primjena zbiva u neformalnom i za obične ljude nevidljivom komunikacijskom sklopu. Posebnost i izdvojenost hijerarhijskih struktura najrazličitijih vrsta i dimenzija stvara postupno potrebu za posebnim vladarskim tipom života u kojemu je vrijeme rada dokolica u kojoj se analiziraju: situacija i odnosi, a to su uglavnom odnosi moći, i s njima uporedo subjekti tih odnosa, pojedini individuumi koji se nameću svojim interpretacijama, svojim savezima itd. Tako se politički rad svodi na slobodno sastajanje i druženje, uvjeravanje i kombiniranje, uočavanje opasnosti i stvaranje pogodnih prilika, pridobivanje neodlučnih te na životno i intelektualno razaranje protivnika. Bogatstvo privatnih i javnih informacija, lišenost obaveza i pravo na izdvojenost i na čuvanje te izdvojenosti, kako tajne i interpretacije ne bi prešle u suparničku stranu, zahtjevi koji rađaju socijalnom izdvojenošću i posebnošću.

Politička klasa i njezini pripadnici raspolažu s neposrednom vlašću u bitnim institucijama vlasti, ali većinu pogodnosti dobivaju od nižih struktura — stambenih, bankarskih, općinskih itd., i to zato što tko daje pojedincu iz klase daje cijeloj klasi. Pojedinci pak iz nižih struktura znaju da će ih klasa uzeti u obzir pri dodjeli osobitih prava ako sustavno ispunjavaju želje pojedinaца iz političke klase. Tako su dobili jedni i drugi što su htjeli. Pripadnici političke klase legalno postižu ispunjenje svojih, u prvom redu materijalnih, želja, a činovnici koji im to omogućavaju imaju pokriće za svoje poslovanje, i kad ono nije sasvim u redu, ali imaju i neku nadu u društvenu promociju.

Politička klasa postaje klasom prisvajanjem društvenog vlasništva, odnosno prisvajanjem viška rada, putem čega usmjerava razvoj, akumulaciju i proširenu reprodukciju. Budući da su sva moderna društva razvojna društva, klasa koja vlada razvojem je prava klasa i ona vlada društvom. Zato je funkcija političke klase prisvajanje viška rada.

U ranim je radovima već Marx ustanovio da je vlasništvo samo drugi izraz za proizvodnju i način proizvodnje, kao što je izraz i za oblik raspodjele bogatstva ili rezultata rada, odnosno, to je oblik prisvajanja. Vlasništvo je najprije izraz različitih oblika radova, ili je izraz podjele rada, pa tako i društveno vlasništvo izražava idealno ničije zaposjedanje ili raspolaganje, ali realno je ono izraz stvarne podjele rada. Na društvenim sredstvima, dakle, rade radnici u najtežim uvjetima, u smjenama, pod normom i okolnostima koje im oduzimaju svaku životnu radost i energiju za bilo šta, ali rade i radnici koji su oslobođeni svakog fizičkog ili nekog drugog sustavnog rada, čiji je rad više zabava, druženje, dokolica, sastančenje itd. Tako društveno vlasništvo kao tip podjele rada samo fiksira nejednakost radova, nejednakost ugleda, nejednakost društvene moći i različitost promocija, utjecaja, veza, privilegija i obaveza itd. Društveno vlasništvo dakle, izražava faktičnu proizvodnu snagu rada i snagu razvoja i napredovanja različitih radova.

Kao što u društvenoj vlasti postoje funkcije različitog ranga, različitih opsega vlasti, u kojima se očituje nejednakost prava i nejednakost obaveza, tako se u društvenom vlasništvu različitost oblika rada, organizacija, grana privređivanja itd., različitih uvjeta privređivanja održava i traje ovisno o faktičnoj proizvodnoj snazi rada i o napretku društvene podjele rada. Društveno vlasništvo je, dakle, u funkciji razvoja društvene podjele rada, to je ona društvena moć koja društvenom vlasništvu oduzima onu njegovu univerzalnu dimenziju jednakosti, tvoreći od sposobnijih, snalažljivijih individuumu, ukoliko su zatečeni u poslovima koji daju proizvode koji se traže, privilegirane slojeve

i privilegirane institucije. Kako je podjela rada sama supstancija vlasništva i društvenog vlasništva, ona je faktički gospodar razdrobljenosti, otuđenosti, fiksiranja i napredovanja svih djelatnosti, ona društveno vlasništvo čini samo svojim jednim pravnim oblikom, načelom koje prikriva dobar i loš rad, proizvodan i neproizvodan rad, ona stoga omogućuje da se društveno vlasništvo postavi osnovicom fizičkog, intelektualnog, političkog i svakog drugog rada.

Društveno vlasništvo je kao i svako vlasništvo odnos proizvodnje, dakle prisvajanje, kako putem svog vlastitog rada tako i putem kolektivnog i ukupnog društvenog rada. Prisvajanje ili raspolaganje rezultatima rada ovisi u društvenom vlasništvu o tome kako opstoji sama društvenost društva, odnosno o stvarnoj raspodjeli društvene moći, jer moć bitno određuje i društvenost jugoslavenskog društva. Svi oblici i suprotnosti društvenog života, sve nejednakosti i privilegije, zaostalost i nerazvijenost društvenih subjekata i snaga, određuje ono društveno u samom vlasništvu, a to znači da direktno određuju različita prisvajanja i različitu raspodjelu prava, uvjeta i rezultata proizvodnje i života na vlasništvu koje je »in abstracto« ničije.

Društveno vlasništvo na taj način omogućuje prisvajanje i slojevima izvan same proizvodnje, prisvajanje ključnog dijela proizvodnje, a taj je akumulacija i višak rada. Prisvajanje pak koje se vrši u društvenom vlasništvu izvan procesa proizvodnje uništava načela asocijacije, ali i proizvodnu snagu kapitala, uništava preobražaj kapitala u opće društveno znanje, u znanost i tehnologijsku primjenu znanosti, onemogućuje individualno i grupno slobodno udruživanje i poduzetništvo, jednom riječju, uništava same temelje modernog napretka.

Tko vrši, kako vrši i na koji način se zbiva prisvajanje viška rada u našem društvu? O tome na izuzetno mnogo mjesta pišu autori »Kritičke analize«. Osnovni sukob našega društva vide autori u tome što politička klasa i radnička klasa vode »... u krajnjoj liniji, borbu za raspolaganje društvenim sredstvima, odnosno viškom rada«. ²² Sami autori drže kako politička klasa sve jače kontrolira stvaranje i raspodjelu viška rada, štoviše, jača monopolna pozicija onih snaga i institucija putem kojih gospodari politička klasa. Evo što nam otkrivaju: »U uvjetima u kojima se i dalje održava monopolna pozicija upravljačkih struktura i njihovih sprega s profesionalnim upravopolitičkim strukturama u odlučivanju o proširenoj reprodukciji, jačaju državno-vlasnički odnosi i grupno-vlasnički odnosi u korištenju i raspolaganju društvenim sredstvima.« ²³

Materijalna osnovica zadržavanja državno-političkog sloja i drugih upravljačkih slojeva koji su posrednici i provoditelji vlasti političke klase je, po mišljenju autora, »... faktičko odlučivanje državnih organa i centara političke moći o koncentraciji i usmjeravanju društvenih sredstava, planiranju i usmjeravanju društveno-ekonomskog razvoja i utvrđivanju prioriteta u investiranju, uz utjecaj na tokove društvene reprodukcije mimo interesa udruženog rada i njegovih asocijacija.« ²⁴

Društveno vlasništvo je stvarni odnos kojim politička klasa prisvaja pravo raspolaganja i faktički raspolaže s koncentracijom i usmjeravanjem društvenih sredstava, ona prisvaja pravo na planiranje i usmjeravanje društvenog ra-

²² *Kritička analiza*, str. 9.

²³ *Isto*, str. 10.

²⁴ *Isto*, str. 13.

zvoja, ona utječe na tokove reprodukcije, ona na taj način odlučuje o stjeca-
nju i raspoređivanju dohotka, ona upravlja provođenjem i donošenjem kredit-
no-monetarnog, bankarskog, deviznog, poreskog i drugih sistema vitalnih za
privredno poslovanje, ona odlučuje o privrednim i drugim integracijama, ona
putem organa društveno-političkih organizacija provodi parcijalne interese
tzv. centara moći i na taj način »... usporava izgrađivanje zajedničkih stavova
i sagledavanje i uvažavanje širih i dugoročnih interesa« itd.²⁵

Tako možemo zaključiti da politička klasa raspolazeći svime što se pojav-
ljuje kao društveno (društveni plan, društvena sredstva, društvena reproduk-
cija, društveni razvoj, društveni dohodak itd.) raspolaže sa samim vlasništvom
i tako pokazuje da je opće vlasništvo, kao ničije posjedovanje, tek negativni
aspekt u smislu odsutnosti kapitalске prinude u procesu proizvodnje. No, kroz
društveni odnos moći, dakle kroz konstituciju društva na temelju etatističkog
poretka, politička klasa kao dominantan subjekt izvan procesa proizvodnje ras-
polaže svim aspektima društvenog vlasništva kao odnosa proizvodnje.

Politička klasa se, dakle, kao izvanproizvodni činilac očituje tek djelomi-
čno kao prava klasa, ona, istina, raspolaže samo viškom rada, a ne raspolaže
viškom vrijednosti, jer je izvan procesa proizvodnje. Stoga ona ne može po-
stići racionalno prisvajanje i racionalnu upotrebu viška rada, akumulacije
i sredstava za razvoj jer nije nošena logikom produkcije viška vrijednosti.
Ona je dakle anahrona i neefikasna, ona ne može postaviti ekonomske zako-
nitosti, niti zakone javnosti univerzalno, jer joj nedostaje potreba za racio-
nalnošću koju nosi ideja asocijacije slobodnih građana i slobodnih proizvo-
đača, već je nošena idejom moći i vladavine društvom i njegovim razvojem.
Društveni razvoj, pak, gleda kao svoju emanaciju i kao svoj vizionarski čin,
a kad se on izgubi — kao svoj interes i kao svoje posebno pravo, odnosno kao
stupanj njezina ostvarenja slobode. Tako se pojam slobode u pripadnika po-
litičke klase doživljava kao pravo na vladanje, pravo koje faktički ne može
nitko osporiti, ni radnička klasa ni pozivanje na ustavni asocijacijski poredak
koji najdosljednije opovrgava političkoj klasi privilegij raspolaganja društve-
nim vlasništvom u svim njegovim materijalnim, znanstvenim, razvojnim i te-
hnološkim aspektima.

Politička klasa, kao subjektivni izraz etatističkog poretka koji opstoji uz
poredak koji tvori bazu slobodnog udruživanja, nije komplementarna niti
kompatibilna s vrijednostima, interesima i ciljevima drugih, kako srednjih tako
i nižih slojeva, a pogotovo nije kompatibilna s interesima radnih ljudi i među
njima, radničke klase, i zato ne može svoja načela i interese postaviti univer-
zalno. Stoga politička klasa nije prava vladajuća klasa u marksističkom odre-
đenju, ona to ne može biti jer je sama ispala iz procesa proizvodnje i tako
izgubila osnovnu podlogu toga procesa, a to su racionalnost, efikasnost i zado-
voljenje potreba, razvoj i napredak društva. Ona bi to htjela postići, ali s tim
da ostane i dalje klasa političke naravi, a to znači da bi htjela biti prava vla-
dajuća klasa, ali da se ne mora uključiti u proces proizvodnje i da ne mora
proživljavati muke kapitalista i tehnostrukture. Ona bi htjela biti generator
novoga društva, ali samo iz svoje komotne političke pozicije, ne noseći svoju
energiju u sam proces proizvodnje i života.

Budući da politička klasa, kao društvena individualizacija birokratskog
odnosa i kao individualizacija kolektivne svijesti etatizma, nije sastavni dio

radnog i proizvodnog procesa — ona ne stvara robe ni materijalne proizvode, ona ne stvara znanstvena djela ni umjetničke vrijednosti, zato ne može biti individualizirani izraz racionalnosti i napretka društva. Ona se ne može ustoliti do razine vladajuće materijalne, duhovne, kulturne ili znanstvene snage, ona je u najbolju ruku proizvođač »najboljih« zakona i odredbi na svijetu, ona živi u birokratskoj iluziji da je pravni poredak stvarni poredak, pa si umišlja da je dovoljno stvoriti dobre norme da bi život postao dobar. U tom smislu pišu autori »Kritičke analize«: »U pojedinim oblastima prekomjerno se upotrebljava, a ponekad i zloupotrebljava, normativna moć države. Posljedica toga je velika produkcija zakona, a posebno podzakonskih propisa i drugih općih akata. Pretjeranim normativizmom, kao svojevrsnom manifestacijom etatizma, u kojem organi društveno političkih zajednica ponekad i prekoračuju ustavne granice uređivanja odnosa naročito u republikama i autonomnim pokrajinama, sužava se prostor za samoupravnu regulativu, kao i za samostalno reguliranje odnosa u općinama. U takvim uvjetima, degradira se samoupravno pravo koje, pod pritiskom državnog normativizma, dobija karakter akata za sprovođenje brojnih državnih propisa. Hipertrofija propisa pokazuje da još uvijek postoji birokratska iluzija o svemoći prava.«²⁶

Kako politička klasa nije zbiljska vladajuća klasa, ona nema kulturnu ni civilizacijsku perspektivu, zato je područje njezina djelovanja »upravljanje odozgo«, istinsko znanje, koje je danas znanost (kao osnovica modernog avangardizma) zamijenila je partijskim dirigizmom, instrumentalizirajući univerzalnost partijskog života; ona je sudjelovanje u stvarnom životu zamijenila hipertrofiranim normativizmom, oduzimajući državi njezinu univerzalnost, ona je stvarni razvoj zamijenila idejama najsavršenijeg razvoja, ona je pravo na vlast pretvorila u privilegij, ona je učinila mogućim svoju reprodukciju, sve većom osrednjošću pretvarajući ustavna načela u transcendentne ideje i odvajajući ih od stvarne svoje socijalne podloge. Svaka pak politička klasa može živjeti trajno i sigurno u društvu koje je raslojeno s obzirom na stupnjeve političke moći, tvoreći od njih čvrstu okosnicu ustrojstva cjeline.

Tu se nadaje dinamika i borba koja nema ničeg zajedničkog s klasnom borbom. Sukobi u političkoj klasi pretvaraju se u borbu različitih centara političke moći oko raspodjele privilegija, dakle oko raspodjele osobitih prava bez adekvatnih obaveza i odgovornosti. Tako se vodi borba oko raspodjele prava između federacije i republika, republika i autonomnih pokrajina, svih njih i nižih jedinica državne vlasti itd. Nadalje se vode borbe između različitih kulturnih i nacionalnih centara oko raspodjele ugleda, legitimiteta, pravovjernosti, vode se borbe i donose odluke o »dvorskim udarima«. Sve se, dakle, ključne borbe u društvu, koje je »beskonfliktno« te nema klase koja je izrabljivačka već su to »neki pojedinci i grupice«, mogu desiti u samoj političkoj klasi, jer ona jedina ima monopol na različitost interpretiranja po načelu »borba mišljenja je dozvoljena samo među istomišljenicima«. Stoga se sva društvena dinamika pretvara u dinamiku između grupa i pojedinaca u političkoj klasi. To su izuzetno uspješno historijski ilustrirali Elleinstein, Medvedev i Deutscher za izvorni oblik realsocijalističkog etatizma.

Sukobi između centara moći, sukobi između različitih klanova, skupina s vlastitim gledištima te starost i umirovljivanje izbacuju iz svakidašnjeg života političke klase priličan broj pripadnika. Ona se mora obnoviti onima koji su

sljedbenici ispravne linije, koji znaju u svako doba prihvatiti, osjetiti, pokoriti se liniji političke klase, a napustit će one koji hoće postići u klasi vrhunski oblik političke moći, a taj je da se politička klasa profilira prema ideji i interesu jakog pojedinca ili njegove grupe, koja time dovodi u pitanje postojeći odnos snaga. Stoga je usvajanje novih članova zalag kontinuiteta birokratske linije i zalag nepromjenljivosti identiteta političke klase. Stoga za sve političke klase važi poznato načelo: kadrovska politika je bit svake politike. Tako kadrovska politika najizvravnije održava identitet, izgrađuje kontinuitet i daje čvrstu trajnost političkoj klasi u birokratiziranom političkom sistemu. Stoga su generacije koje nailaze pune »historijskog iskustva«, imaju više znanja i njihovo internalizirano pamćenje seže u dublju prošlost, zato im se i događaju manji pomaci u politici, idejnoj orijentaciji i načinu života.²⁷

Zaključak

Rječnik autora »Kritičke analize funkcioniranja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« takav je da izražava odnose publicističkim i političkim jezikom. On je stoga šifriran kao svaki politički jezik. Mi smo pokušali dešifrirati značenje »političkog govora« o etatizmu upotrebom sociološke analize. Pretvorili smo etatizam kao birokratski odnos u odnos subjekata, odnosno u odnos političkih subjekata koji socijalno izražavaju spomenuti odnos. Kao što kapitalistički odnos opstoji kao sukob klasa i kao suradnja klasa, tako isto birokratski odnos postoji u svom političkom odnosu kao sukob i suradnja političke klase i radničke klase.²⁸ Budući da radnička klasa u društvenom vlasništvu ne stvara višak vrijednosti, ona nije eksplotirana visokom racionalnošću i nužnošću proizvodnosti koja iz toga proizlazi, pa radnička klasa nije u pravom smislu klasa. Ovdje pojam klase, jednako kao i u političke klase, ima više političko značenje, pa je između političke klase i radničke klase očito postojanje izvjesne srodnosti i podudarnosti. Upravo zato i može doći do formiranja političke klase u modernom društvu jer je radničkoj klasi oduzeta proizvodna moć proizvodnje viška vrijednosti, a time je ona svoju slobodu i razotudjenje od kapitala nadomjestila pravom da vlada društvom. Tako je u njezinoj povijesnoj zadaći oslobođenje od rada pretvoreno u novi zadatak — ovladavanje svim aspektima društvenog života. No, umjesto da faktički prijeđe na ovladavanje, radnička klasa je time dobila političku ulogu koja joj zbiljski pripada podjelom rada, a ta je da umjesto da racionalno proizvodi nove vrijednosti i vrši pritisak na razvoj znanosti i tehnologije, ona proizvodi sloj koji proizvodi podršku političkog karaktera. Tako prisustvujemo birokratizaciji radništva i birokratizaciji samoupravljanja. U tom nam smislu daju potvrdu autori »Kritičke analize«: »Često organiziranje organizacija udruženog rada, dobrim dijelom je stvorilo deformiranu i krutu organizacionu strukturu udruženog rada, koja je sve više u konfliktu sa potrebama njegovog stalnog prilagođavanja zahtjevima suvremenog tehnološkog razvoja, zakonitostima socija-

27 Prema Marxovoj kritici birokracije u *Kritici Hegelove filozofije državnog prava*, promjena birokratskog odnosa moguća je tek izvana iz područja efikasnosti i djelotvornosti, a to je proizvodni rad, industrija, znanost, umjetnost itd.

28 O koaliciji radničke klase i političke klase, odnosno, kako J. Županov veli — političke elite, vidjeti njegov članak »Radnička klasa i društvena stabilnost«, »Kulturni radnik«, Zagreb 5/1985. Istraživanja i dokazivanja kako je radnička klasa autoritarna polaze od pretpostavke suradnje radničke klase i političke klase, a u kapitalizmu između radničke klase i kapitalista.

lističke robne proizvodnje, specifičnom prirodom pojedinih oblasti društvene reprodukcije, ostvarivanjem strategije privrednog razvoja zemlje i njenog ravnopravnijeg i bržeg uključivanja u međunarodnu podjelu rada.²⁹

Tematiziranjem političke klase otvorili smo tako i problem preobrazbe radničke klase, koja gubi svoj najamni karakter. No, dobivajući novu funkciju, političku funkciju ovladavanja cjelokupnošću reprodukcije, ona gubi svoj proizvodni potencijal kao stvaralačka ekonomska snaga. Na taj način politička klasa umanjuje društvenu moć radničke klase, a jednakim postupkom to čini i s kulturnim i znanstvenim radnicima. No, time otvaramo novo poglavlje u raspravi o birokratskoj političkoj klasi, što nam daje opravdanje da o toj temi naknadno izložimo moguće objašnjenje.

Zvonko Lerotić

AN ESSAY ON THE YUGOSLAV POLITICAL CLASS

Summary

The author explicates the idea of a bureaucratic system existing side by side with the constitutional system of associations and the system of real life, real interests, and a production designed to meet these needs. A society with a threefold system does not possess an adequate amount of compatibility and universality; it can therefore be logically inferred that this is the reason that the political system of socialist self-management does not function rationally. If a parallel bureaucratic system can be assumed, it can be inferred that there also exists a social and political entity that expresses the interests of the bureaucracy. This stratum, which is a product of bureaucracy and etatism, is the political class. It has at its disposal the basis of the functioning of social ownership, and that is the work surplus. Therefore the attributes of a class properly belong to that group. Yet since it is not part of the process of production it is neither efficient nor functional; it therefore is not a class in the sense of a ruling class as Marxists define it. That group is therefore only a political class. Its properties, genesis, and functions in Yugoslavia are examined by the author.